

ТМ	Г. XXXI	Бр. 4	Стр. 733 - 755	Ниш	октобар - децембар	2007.
----	---------	-------	----------------	-----	--------------------	-------

UDK 616.98(091):28"6/18"]:572.026

Оригинални научни рад
Примљено: 10.07.2007.

Антоанета Димчевска
Беосупорт
Београд

АНТРОПОЛОШКА СКИЦА ХАРАЊА КУГЕ У СВЕТУ ИСЛАМА ОД 7. ДО 19. ВЕКА

Резиме

Овај рад у уводу приказује еколошке особине болести куге, која је поморима остварила иреверзибилне демографске и цивилизацијске ефекте на човчанство у два наврата, током прве две пандемије или светских похода, почетком 6. и 14. века нове ере.

Надаље се износи еко-историјска подлога харања куге светом ислама од 7. до 19. века, коју је створила чињеница да се тај свет проширио на Централну Азију. Тамо се налазе огромни ареали древног примарног жаришта болести, које је физички динамизирала најпре исламизација тог региона уз значајну урбанизацију и миграције, а затим, од 11. до 13. века, монголска турбуленција. Експанзија Монгола, који су степену примарног жаришта претворили у праву мобилну мрежу, окужила је и стабилно ендемизовала, најпре, свет ислама, којег су Монголи освојили и опустошили. Међутим, она је проузроковала и другу пандемију куге, због трговачких контаката Европљана са Истоком, услед којих је природно жаришна заразна болест унета у Западну Европу, где је у оквиру првих таласа, тзв. "Црне смрти" средином 14. века, уништила најмање једну четвртину до трећине становништа. Ова катастрофа условила је бруталне вишезначне транзиције Западне Европе, чији је успон и развој подстакла повећана економска моћ преживелих, уз пораст цене радне снаге и, наравно, слободу духа, која је настала на фону нечувених помора који су из темеља уздрмали дотадашњу свемоћ хришћанске догме. За разлику од ње, догма ислама је опстала пред налетом пошаста, зато што је она већ током прве пандемије, која је трајала од 6. до 8. века, болест прогласила божијом вољом и милошћу за мислимане, чиме је везала руке верницима за изводљиву материјалну заштиту, а то је у прошлости била само сваковрсна чистоћа и изолација од оболелих. Овај рад приказује како су европски муслимани, током "Црне смрти" где се болест показала очигледно преносивом, били принуђени да одржавају привид правоверне вере у традиционална казивања, да зараза долази од Бога, иако су схватили да је она материјална. На тај начин, рад показује цену којом је догма ислама опстала пред поморима "Црне смрти" и још то, како су разлике у приступу болести код

хришћана и муслимана условиле да Западњаци због куге темељно промене најбоље своје хигијенске навике, док свет ислама није тако поступио, сматрајући да пошаст-божија воља не захтева никаква институционална прилагођавања. Ово је створило огромну разлику у окужености света хришћанства и света ислама, који је био стабилно ендемизован, услед чега се Европа почев од 14. века изоловала од њега непробојном противкужном баријером, која се простирала наред српских земаља – све до 19. века.

Рад надаље показује како су Османци, мање ортодоксни од Арабљана, средином 19. века разрешили проблем верске обавезе пасивног предавања куги, углавном под утицајем Западних Европљана. До овога је дошло тако што је један великаш Османске царевине на издисају успоставио мере противкужне заштите у луци Александрије, упркос огорчених протеста угледних правверника. Након овога преседана, пропадајућа Османска царевина придружила се Западњацима у спровођењу противкужних мера.

У раду се укратко напомиње и страдање Србије од куге, услед њеног специфичног геополитичког положаја, који је током пет векова изложио пошаст становништво, које је било спречено да се валидно институционално заштити.

Цена коју је догма ислама платила да се одржи пред кугом мери се милионима људских живота, што данас муслимански историографи болести, углавном, не износе.

Кључне речи: куга, догма, монголска мрежа, хадиси, исламски трактати о куги

Увод

Истраживања везана за инфективну болест кугу (1) последњих деценија 20. века умногоме су се изместила из домена здравства у интердисциплинарни домен, јер је ова најпогубнија болест историје, прави "велики убица човечанства" (2), постала парадигма заједничког, интерактивног развоја природе и цивилизације, који све снажније заокупља пажњу антрополошки оријентисаних истраживача. Тема је средином 70-тих година прошлог века методолошки артикулисана као "*ко-еволуција људи и кужних болести*" (3) што подразумева свеобухватан приступ обради историјски значајних зараза, чије смернице следи и ово излагање.

Куга је природно жаришна зооноза, а њен примарни природни дом су огромна пространства Централне Азије. Тамо, у безбројним кртичњацима, живе главни домаћини узрочника-кокобацила – глодари-кртице. Микроб кружи међу њима крвним путем, разношем уједима њихових ектопаразита, бува, које се хране крвљу домаћина. Бацил је веома прилагодљив, те скоро сваки топлокрвни сисар може да му послужи као домаћин, а безброј (њихових) ектопаразита, инсеката-зглавкара, могу да буду преносници или вектори, који у оквиру крвне исхране, усисавају бацил из крви свог зараженог домаћина и затим га рилом убацују у следећег здравог, заражавајући га. Куга,

право еколошко биће, које сачињава тројац "микроб-домаћин-вектор", обитава у дивљини, у погодним биотопима-жариштима, док до човека стиже еколошки инцидентно, најчешће уносом "тројки" из дивљине у насеље и отуда у друга насеља (4). Зато је ова шумска болест склопом еко-антропогених околности освојила свет људи у 6. веку и харала њиме уз поморе све до модерног доба, чиме је остварила демографски иреверзибилан и вишезначан цивилизацијски учинак.

Погубна зооноза, која је без савремене терапија фатална за 60-70% свих заражених, током већег дела историје свуда је перципирана као непојамно зло, које умногоме измиче контроли људи. Ово је условила њена изузетно сложена екологија, која је прикрила начин заражавања првих случајева – уједом буве из крзна зараженог глодара, као и главни пут даљег ширења болести, а то је векторски, разним бувама, на које људи у прошлости нису обраћали пажњу, јер су били масовно тешко инфестирани многим екто-паразитима.¹ Међутим, било је јасно да се болест шири у окружењу оболелог, дакле, извора и ово је указало на заразу, али је она је била недоследна, условљена каприцом вектора. Оваква двочлна болест, која може деловати као преносива, али и као непреносива, тј. пореклом из трулежи, смрадног ваздуха итд, како се све сматрало, збунила је људе, тим пре што је често попримала вид помора, јер су у прошлости хигијенско-санитарне прилике широм света биле просто очајне. Насеља су врела глодарима и векторима, те је зараза, инцидентно унета из жаришта у насеље, брзо и масовно освајала људе. Уосталом, заразе су биле главни узрок смртности у древним, па и модернијим метрополама (5) и уопште, у градским насељима. Болест је свуда отпочињала првим случајем. Заражени би уједом буве за неколико дана оболео, тј. добијао би грозницу и, брзо након тога, упалу пакета лимфних жлезда, најближег месту уједа – уноса бацила у тело човека, који би отекао и гнојио. То је био "бубон",² који је свуда исправно схваћен као увод у катастрофу, те је изазивао праву панику. Пошто је неуочени вектор замаглио закономерност везе између извора болести и новооболелих контаката, а да је није потпуно пребрисао, недоследност ширења смртне болести претворила ју је у застрашујућу, а у очима многих, и у небеску енигму. Током прве две, од укупно три

¹ Beaucornu, B. C. Diversite des puces vectrices en fonction des foyers pesteux, Institut Pasteur Bulletin, 1999, No. 5 bis, tome 92, Tribute to P.L. Simmond, p. 422.

² Болест и "бубон" – знак који је јединствен за њу или патогномоничан, први је описао византијски дворски и војни хроничар, Прокопије из Цезареје, приликом иницијалног таласа прве пандемије у Константинопољу, који је средином 6. века нове ере поморио приближно трећину становништва византијске метрополе. Прокопијевим описом почиње писани историјат куге. Види: Prokopije. Historikon. Savremena istorija. O ratovanju. II, XXII ...XXXIII. Kuga 542.

пандемије или светске заразе, које су почеле у 6. и 14. веку и обе потрајале приближно два до четири века, болест је створила толико масовне поморе, да је демографски прекомпоновала Стари свет, чиме је нужно и цивилизацијски оформљавала човечанство.

Када је куга по први пут покосила човечанство, од 6. до 8. века, од ње су пострадали претежно становници "византијског комонвелта". А тамо су се људи, почев од 7. века, верски поделили, углавном, на хришћане и муслимане. Хришћанске верске власти су болест сагледале као "бич божији" послат људима за грехе, али нису обесхрабривале вернике да материјално сузбијају пошаст, колико су умели. Напротив, сама Црква стала је на чело тих акција, али је избегла догматско утемељивање "бича божијег", јер није могла да усагласи ужасне поморе са профилем више силе, којој је служила. Ислам, чија је објава стигла приближно један век после почетка прве или Јустинијанове пандемије,³ прогласио је нејасну погубну болест божанском, тј. материјално непреносивом. Тако је ова догма умногоме везала руке верницима да се штите од зоонозе, која је најдуже харала управо светом ислама. Најпре, зато што су територије тога света климатски погодне за дуговечности бића куге, али и зато што је догма прогласила неправоверним мере материјалне заштите од заразе-божије воље. Међутим, муслимани су тешко пострадали од куге и у западној Европи, где је у 14. веку стигао први талас друге пандемије болести, тзв. "Црна смрт", која је за пар година покосила приближно трећину целокупног становништва тог континента. Катаклизма се и данас, у очима јавног мњења Западнака, сматра једним од најзначајнијих догађаја историје човечанства (6). Том приликом се видело колико су две владајуће догме Европе различито сагледале болест или, тачније, колико је ислам био упоран у одбрани својих древних ставова, оформљених у Арабији током прве пандемије, а остало је забележено и то како су европски мудраци муслимани поступили у реалном конфликту између обавезе правоверја и ужасне стварности коју су проживљавали. Однос европских муслимана према великом помору умногоме појашњава снагу традиције код муслимана, која је створила њихов фатализам у односу на кугу и који обрађују многа историјска дела (7). Он је владао не само у средњовековној Европи, издишућој услед куге, већ целим светом ислама, који је тешко страдао све до 19. века, најпре због догматских блокада заштите од болести које су успели да премосте ободни муслимани – неортодоксни Османци.

³ Први светски поход куге или пандемија назван је по Јустинијану, византијском цару, који је владао 452. године.

*Путање и ендемизација куге у свету ислама
у светлу географије зараза*

Свет ислама на врхунцу експанзије стабилно се окужио услед проширења на Централну Азију, древно примарно жариште. Тако су географске путање вере постале путеви ширења заразе, јер се древно приможариште, услед људских миграција, умрежило са другим дугочасним жариштима, смештеним на Блиском Истоку, у Индији и Југоисточној Азији, као и у Африци, у области Великих језера (8). Тако је центрoазијска регија стопила природну нишу зоонозе и цивилизацијску нишу муслимана, што се догодило оквирно на прелому првог и другог миленијума, када је област приможаришта постала раскршће исламских простора. Ендемизација света ислама, услед његовог проширења на Централну Азија, била је неминовна, јер је ова област, због свог геостратешког положаја, од давнина познати комуникациони центар Старог света. Већ у доба римске глобализације (9), она је повезивала Далеки Исток (и Индију) са Средоземљем, тзв. древним Путем свиле (10). Ова разграната сувоземна трансверзала пресекала је евроазијску копнену масу осовином, која се умногоме поклапа са ланцем најактивнијих ареала приможаришта (11). Услед тога, исламизација регије условила је грубу тзв. интрузију човека у природан екосистем куге, како урбанизацијом у областима Пута, тако и пратећим миграцијама (12). Томе су уследила и друга еко-историјска збивања, која су пореметила вишеструке равнотеже, нужне за мировање ендемског бића куге, чиме се оно активирало уз експанзију. Наиме, неубичајено интензивно присуство људи у жаришту оформило је у њему безбројне разнородне "тројце", тако што је бацил из постојећих домаћина и вектора освајао све више (доступних) нових, инфилтрирајући се међу људе и њихове животиње и векторе. Тако су се "тројке" куге множиле, а уједно и кретале, те су пристизале у разна места. Понегде су се "тројке" укорењивале, ако би доспеле у погодне, топле биотопе, где су освајале нове локалне домаћине и векторе и тако се кужио Стари свет, уз стабилну ендемизацију његовог исламског дела. Низ разнородних података, везаних за кретање куге из приможаришта, оквирно мапира флуидну област најприснијег прожимања ислама са зоонозом. Она се оцртава отприлике као простор на коме је од 4. до 13. века цветала дијаспорска заједница раних источних хришћана Несторијанаца,⁴ које су византијске власти прогониле као јеретике, те су се они масовно исељавали из Царевине. Историјски живот несторијанске заједнице онедавно се интердисциплинарно реконструише склапањем мозаика трагова њеног миленијумског присуства у разним срединама прихвата. Тамо

⁴ Nestorius and Nestorianism, *Catholic Encyclopedia*, www.newsadvent.

су Несторијанци, баштинници достигнућа блиставе цивилизације, задивили "пагане", који су се почев од 7. века масовно преобраћали у муслимане. Стога, трагови Несторијанаца у данашњем свету ислама омогућавају да се утврди шира област њиховог некадашњег присуства, али, уз то, осликавају и традиционалне токове миграција између приможаришта и центара исламског света, јер се метропола изгнаничког "дома Несторијанаца" обрела управо у колевци куге.⁵ Углавном, може се рећи да је зооноза "пузала" из своје колевке древним несторијанским путањама у Евроазији и на Блиском Истоку, које су се касније (цихадима и другачије) претвориле у путеве муслимана унутар области које чине стабилно језгро света ислама. Иначе, Несторијанци су, почев од 4. века, напуштали Византију у свим правцима, али најмасовније према Централној Азији, где су се трајно утаборили међу степским, турко-монголским заједницама. Но, почев од 7. века, они су већ били утицајни и у Персији, па чак и у Кини. У доба Цингис кана, у 13. веку, Несторијанци су били значајно присутни, па и верски активни, у сва четири монголска ханата: у централном, који обухвата Монголију и Кину, у кипчатском (црноморском) у областима Златне Хорде, надаље, у Ил-Ханату у Персији и још у централно-азијском ханату. Сви ови ханати обухватили су мање или веће делове области приможаришта. Услед тога, због интензивирања промета традиционалним миграторним путевима, они су најкасније до 14. века постали ниша ендемске куге исламског света, који је, пак, трговачки и другачије био повезан (и) са оним хришћанским (12). Тако је "Црна смрт" унета у Европу поморским путем, из кипчатског ханата,⁶ којим је већ подуже ендемски харала куга, најзначајније активирана ондашњом експанзијом Монгола. Почев од 11. века, они су се интензивно кретали у широј области жаришта и тиме су толико узбуркали евроазијску степену да је она, најкасније до 13. века, постала активна ниша и, уз то, глобални расадник зоонозе. До овога је дош-

⁵ Mollaret H. H. *Quinze siecles des yersinioses*. Symposium Yersinias Rome, 1994. Достављено љубазношћу аутора.

⁶ У том ханату, татарска хорда војсковође Ђани-бега опсела је црноморску трговачку постају Ђеновљана, град Кафу, када је у њиховом табору букнула епидемија, услед епизоотије дивљих глодара. Татари су тада катапултирали лешеве својих подлеглих бораца унутар зидина Кафе, из које су се Ђеновљани хитно евакуисали галијама, јер су знали да их очекује сигурна смрт од заразе. Међутим, они су у својим лађама понели и "тројке" куге у зараженим пацовима и тако су заразили читаву Европу, услед чега је настала "Црна смрт" у оквиру друге пандемије куге. Са епидемиолошког аспекта, доступни подаци потврђују ставове многих историчара да је Ђани-бег извео најпоследичнији биотерористички напад у историји плански, јер су степски народи добро познавали основне црте екологије зоонозе. Види: Војна енциклопедија, И, А-Борци. Издање редакције војне енциклопедије, Београд, 1958. Биолошки рат.

ло зато што су Монголи својим масовним војним покретима претворили скоро читав простор Евроазије у тзв. мобилну мрежу, којом су крстарили у безброј изукрштаних праваца брзином од 100 миља на дан, због изузетне замене коња у постајама. Тако је у приможаришту дошло до кумулације еколошких и антропогених турбуленција, јер су се неуобичајено интензивни, масовни покрети људи и животиња надовезали на земљотресе и поплаве, који су у то доба пустошили степом. Све ово је оснажило ендемско биће куге (комбинујући и множећи "тројке"), које је већ било динамизовано урбанизацијом у приможаришту, али њега су из колевке физички изместили Монголи. Они су из урбуканих жаришта разносили, у бисагама и другачије, разне степске глодаре, које су им се примакли због залиха хране (наравно, уз буве) и тако су расејали "тројке" широм огромног подручја, са центром у Каракоруму, у области Кашмира, а са крајним пунктовима у Астрахану, у Кафи на Криму и још у Канбалику или Пекингу. Тако је монголска мобилна мрежа, која се из црноморског басена рачвала ка Европи и ка Блиском Истоку (и донекле се поклопила са Путем свиле), оплела читав Стари свет, а посебно густо је прекрила његов, већ тада, исламски део. Због свега изнетог, монголска турбуленција (која је оформила тзв. мобилну мрежу) профилира се у еколошки-историјском дискурсу као кључни генератор, али, такође, и као окидач друге пандемије. Свет ислама је, свакако, она трајно ендемизовала, тиме што су Монголи током експанзије тамо створили (уносом и сејањем "тројки") подземан ланац кртичњака, који је пресликавао њихове сувоземне путеве. Касније су већ сами мобилни муслимани стабилизовали зоонозу у своме свету, тим лакше што је, најпре, блага клима њиховог дома погодовала укоревивању и дуговечности система болести, коју је одржавала и владајућа догма, обезбеђивањем пасивности у односу на пошаст. Примарни извор описаног, модерног виђења улоге тзв. монголске мреже у кужењу света ислама је мудрац Ал- Варди из 14. века. Он је антиципирао савремене синтезе у свом трактату о куги, где стоји да пошаст *"долази из Земље Таме, и отуд ...осваја Кину, Индију и свет ислама ...стиже до Крима итд"*. Сматра се сигурним да је ово "земља таме", степа насељена турко-монголским племенима или ареал приможаришта, који је путевима људи лучио заразу широм исламског света. То илуструју многе чињенице, али, можда најочигледније, историјски епидемицитет зоонозе у Египту, који је од 1380. до 1758. године пострадао од ње више од свих других земаља арапског света, због турског порекла владајућих Мамелука. Они су интензивно комуницирали са завичајем у централно-азијским степима и на Кавказу, одакле су редовно, пре свега, поморским путем, уносили у Египат "тројке" из приможаришта – пацове, којима су вреле њихове лађе. Улогу Монгола у кужењу Старог Света данас потврђује и чињеница да аутохто-

ни Центроазијати, потоњи муслимани, па и Несторијанци, традиционално нису масовно страдали од зоонозе, иако су живели усред приможаришта, већ су, напротив, степска насеља напредовала до најезде, а неповратно су опустела тек после ње. То се не може приписати само климатским променама и/или директној деструкцији Монгола, већ исто толико и њиховој улози у подстреку наглог бујања бића куге и његовом географском измештању, уз расејавање, дуж путева освајача (14). Данас је познато да су степски шаманистички народи коегзистирали са шумском кугом, захваљујући свом дубоком прожимању са природом, чије су закономерности познавали. Они су учили везу између эпизоотија дивљих глодара и сличних епидемија људи. То показују обичаји, којима су се становници степа физички изоловали од штетних "кужних" утицаја дивљине и др. Поједини степски табуи и ритуали су епидемиолошки валидно пресећали путеве ширења зоонозе, од глодара према људима и између људи (15). Ово посредно потврђује да су људи степа пострадали услед монголске најезде можда, најпре, зато што је тзв. мобилна мрежа тако интензивно окужила њихов завичај, да традиција више није могла ефикасно да одговори новонасталој еколошкој стварности. Зато је врло вероватно да су, поред осталог, и редовни погубни кужни помори нагнали степска племена у масовне миграције према Анадолији (16). На тај начин, географија вера и географија зараза поклопиле су се у одређе-ном историјском тренутку и претвориле централне области мобилног света ислама у дом оснажене куге. У 14. веку, читав тај свет је већ био стабилно ендемизован или барем окужен и то тако интензивно, да су се последице овог исхода осећале све до модерног доба.

Догматска блокада ислама за примену мера заштите од куге

Исламско виђење здравља иновернику јасно дочарава модеран лекар муслиман, који објашњава да се "...ислам разликује од свих других вера ...јер је једина, која је на Земљи изградила државу и друштво ...те су сва упутства за управљање тим друштвом сишла директно са Неба ... Сврха хигијенског режима у исламу је стварање друштва, које је здраво и отпорно на заразне болести ...и – стварање – здравог појединца, способног да схвати и примени божију поруку и да је проноси читавим светом..." (17).

Овај став – да је лично и колективно здравље за муслимане сврховито, као предуслов и средство експанзије исламског поретка (небеског пројекта) – рано је изнедрио и одговарајућу верско здравствену праксу. Она је конципирана у "*пророчкој медицини*", верски у-подобљеној здравственој доктрина, коју су осмислили свештена лица и мудраци, на основу традиционалне медицинске праксе из доба пророка Мухамеда, која се спомиње у *Кур'ан-у* и у правоваљаним ха-

дисима (18). Тако пророчка медицина (19), у светлу изнетог савременог става, представља скуп упутстава за очување здравља "правоверних", сагласно генералним начелима њихове животне мисије, која је за муслимане животна пракса, посвећена ширењу ислама или цихаду. Временом, доктрина је разрађена у специфичним списима, тзв. трактатима, који разрађују концепт здравља, скициран у догми. Будући да ислам захтева прожимање вере и праксе у свим сферама живота, муслимани и данас траже мишљење свештених лица или фатву (20), о моралној прихватљивости неког вида здравствене заштите "неверника" који није јасно подударан са начелима њихове верске праксе. А свештена лица (медицински лаици) заснивају своје здравствено конотиране фатве на постулатима пророчке медицине, које уклапају у савремена медицинска сазнања, на оптимално изводљив начин (21). Тако утицај пророчке медицине на модерне муслимане данас показује колико су њене смернице биле обавезне у прошлости, када је вера владала, док медицина није могла значајно да помогне људима, нарочито против зараза.

Трактати из области пророчке медицине вековима су као жанр били врло популарни у одређеним читалачким круговима, нарочито у 13. и 14. веку (22). Омиљени су били они посвећени куги, којом се посебно позабавила догма, тиме што ју је прогласила божанском милошћу за вернике и овај концепт временом значајно разрадила. Трактати о куги су типизоване расправе, које обухватају историјат болести, њену (божанску) узрочност и са њом усаглашена средства исцељења (23).

Будући да традиционална казивања исламске догме о куги представљају сплет многих међусобно повезаних ставова, модерни истраживачи феномена куге поједноставили су суштину концепта, тиме што су сложено учење ислама (о куги) сажели у три основна постулата. Први забрањује улазак у насеље где влада епидемија и напуштање таквог насеља. Други тврди да код куге нема заразе (подразумева се, материјалне), већ да је болест од Бога, а трећи проглашава оболевање и смрт од болести божијом милошћу за правоверне, а казном за невернике. Изнети ставови, као целина, чине суштину тзв. кључних хадиса, али и низа других, повезаних са њима, који их на разне начине подржавају или потврђују. Од сва три става, потпуно је неприхватљив, не само на епидемиолошком, већ и на здраворазумском плану, онај који децидирано одриче могућност заражавања без божије воље. Тај хадис одриче могућност постојања контактне преносивости неког материјалног супстрата или тзв. "контагијума". Став који је ту изнет нема упориште у *Кур'ан*-у (где се куга не спомиње), те се сматра да су хадиси, који га износе или потврђују, изведени из стихова *Кур'ан*-а, о бесмислености опирања вољи Свевишњег и оних где се износи низак рејтинг "неверника" у очима Алаха (24).

Описани трактати су све до друге пандемије (почетак 14.века) следили древни образац. Међутим, грозна стварност средњовековне катаклизме, нарочито у западној Европи, показала је свима, па и европским муслиманима, да је пошаст материјално преносива, супротно слову хадиса. Због тога је "Црна смрт" суочила учене средњовековне муслимане, писце трактата, посебно оне у Европи, са огромним потешкоћама да усагласе своје конфесионалне обавезе (демонстрирања непоколебљиве вере у нетачне хадисе) са оним људским и етичким. А ове друге су императивно налагале да се заједници препоручи придруживање "неверницима" у материјалној изолацији, како би и муслимани задобили прилику да покушају да се спасу од заражавања. Но, пошто је овакво упутство подразумевало изношење материјалне преносивости болести, што би значило порицање слова хадиса о њој, мудраци-писци трактата о куги су током помора усаглашавали правоверност и етику на разне начине, што се одразило у списима сачињеним после 1347. (први талас "Црне Смрти). Начелно, аутори трактата су се определили да промовишу нетачне и погубне догматске ставове, што данас можда најпре показује степен неприкосновеност хадиса, нарочито оних најверодостојнијих (25) и, уз то, друштвену неприхватљивост јавног исказивања сумње у наводе из ових светих списа.

Верски подобни трактати, углавном, сличе делу османског филозофа Ташкопризадеа (1560-988) које је насловљено "*Исцелење лековима против куге*" (26). Спис је сачињен за време "Црне Смрти" и то приближно два века после погубног првог таласа, у доба драконске поморске карантинске заштите Европе од уноса (препознато оријенталне) болести. У време настанка трактата, болест-европска опсеција, одавно је била званично проглашена преносивом и енциклопедиста Ташкопризаде је морао бити упознат са овим. Свеједно, он је као главна средства исцелења хвалио и препоручивао побожне талисмани, са пробраним моћним именима Алаха или другим светим симболима ислама, чиме је промовисао хадисе о непреносивој, божијој куги-милости или рахмету за правоверне... Данас, аутори подобних трактата својим ставом, али и описима противкужних амајлија, пре свега, сведоче о огромном прегнућу муслимана да преживе, покушавајући "правоверно" да избегну материјално заражавање смртоносном болешћу. Стога су многи талисмани прилично делотворни за блокирање материјалног "контагијума", што је код муслимана морало бити приказано као побожан чин⁷.

⁷ Муслимани су се магијски штитили од куге, између осталог, и паљењем талисмана-пергамената, где су била исписана посебно моћна имена Алаха, те су удисали тај дим, који су сматрали моћним противкужним штитом. Ово је само вид фумигације, коју су (лаички) користили хришћани. Мера јесте "терала" кугу, тј.

Међутим, понеки европски мислиоци мирили су правоверност и етичност тако што су у својим трактатима увиђено, посредно и алузивно, указивали на материјалну преносивост болести. У вези таквих учених расправа, где су аутори наводили читаоце да се сами досете о преносивости куге, посебно се истиче трактат Ибн ал-Хатиме, из Алмерије у Шпанији. Тај спис представља јединствен пример изношења истине, али на изузетно тактичан начин. Ибн Хатима је вешто изнео чињенице у прилог куге-материјалне заразе, али презентирани у виду уочених "доказа" стварности, што шеријат и фикх (муслиманско верско право и примена) дозвољавају. Тако он није директно порекао хадисе за препуштање болести, чиме је избегао да доведе у питање своју правоверност.

Свега један мислилац-муслиман усудио се да изнесе пуну истину о болести. То је био угледни лекар и државник из Андалузије, Ибн Хатиб (1313-1374), савременик, колега и конкурент Ибн Хатиме. Научник је у свом трактату директно и без увијања одбацио исламски концепт о куги и аргументовано оборио основне тврдње из система погубних хадиса. Овај славни присталица теорије заразе, тј. контагиониста и водећи научник свога доба, завршио је живот у затвору. Он је утамничен на основу данас нејасне оптужнице о велеиздаји или сл, за шта је свакако оклеветан, због своје јавне јереси у оци куге (27). Судбина Ибн Хатиба, једног од најумнијих људи средњевековне Европе, показује до које су мере муслиманске власти зазирале од могуће јавне расправе, која би доказала грубу грешку у канонизованом спису, уз све евентуалне пратеће, непредвидљиве последице, типа домина. Управо да би се ово избегло, Ибн Хатиб је уклоњен, уз ускраћивање могућности да се јавно брани од оптужби, која је, иначе, предвиђена исламским верским правом.

Овај кратак преглед (разнородних) трактата о куги, сачињених у Европи током "Црне смрти", јасно показује моћ догме у муслимана, која је била толика да је блокирала изношења истине о куги и то у ситуацији животне угрожености европског дела исламске заједнице – *умета*. Овакву моћ догма можда није задобила само тиме што је канонизовала болест, већ пре тиме што ју је већ од доба прве пандемије (и настанка кључних хадиса) уплитала у ткиво својих генералнијих, па и темељних постулата, као што је онај о мучеништву за веру или шехидству. Тако, на пример, један од таквих хадиса тврди да је *"...грех ... напустити место у коме влада куга... као када се напусти бојно поље ...Особа која остане у кужном месту и стрпљиво прима болест, добија славу шехида ...а ко преживи постаје газија!"* (28),

буве су бежале од дима, који је моћан репелент за инсекте осетљивог чула. Види: Dols, M., *The Black Death in the Middle East*. Princeton University Press. 1977, pp. 135.

односно победник из цихада, светог рата. У светлу овакве инфилтрације хадиса о куги у срж догме, постаје јасно колико је било витално за сам њен опстанак да се сачува привид безгрешности светих списа, макар то додатно угрозило целу заједницу верника, изложену помору равно са иноверцима. Тако, муслимански мудраци током друге пандемије нису могли да поделе своја сазнања са истоверницима, због верских табуа, те је куга постала парадигма изазова и, уједно, фрустрације њиховим хуманистима, јер их је суочила са (вероватно) најзначајнијим конфликтом верско-моралних интереса у историји. Прећуткивање фаталне погрешке догме животну је угрожавало вернике, али је зато признавање грешке угрожавало темеље саме догме, и то тако снажно да су ради њеног опстанка многи ортодоксни верници (дакле, неуки и сиромашни) изручени пошастима. Погубни хадиси ускратили су муслиманима право да покушају да пронађу излаз из реалности пакла куге, што најпотресније дочарава андалушки лекар и мудрац ал-Аскалани, из 15. века. Он је аутор чудесног непропорочног трактата, посвећеног првенствено морално пожељном понашању муслимана, суочених са стварном кугом, истовремено са оном "хадисном". Ал-Аскалани је сажео сва тадашња сазнања о болести, која је поморила његову децу. Можда се најпре због тога философ замислио над "*кугом упетљаном у мреже правосуђа*" и закључио да спас лежи у светим списима. Тиме је тактично, али јасно изнео да догма изручује муслимане куги и да само она има моћ да их од ње избави (29).

Средњовековни трактати о куги муслиманских мудраца данас јасно говоре да је у 14. веку ислам блокирао истину о куги, и то тако силно, да ова блокада траје до данашњих дана, јер у модерној релевантној литератури из света ислама нема ни алузије на хадис о "куги-рахмету, тј. милости"(30). Тај хадис, предмет данашње завере тишине за стручњаке-муслимане, еклатантно показује остварење несагледивих ризика, које са собом носи некритична ортодоксија. Тиме он неоториво сведочи како "*упутства... са неба*" (било које провенијенције) могу изазвати погубне последице, ако се дословно примењују у променљивој стварности. Мало је верских списа, ако их уопште има, који о овој истини сведоче тако погубним доказом, као што су небројени милиони улудо жртвованих муслимана, од 7. до 19. века, уз безброј, наводно, "кугом кажњених" зимија.⁸

⁸ Народ који исповеда једнобожачку веру, а живи под муслиманском влашћу, те се сматра под заштитом муслимана, у смислу да не мора да прима ислам да би преживео, као многобошци. Зимије су биле Јевреји и хришћани. Види: Esposito, *J. Oksfordska istorija islama*, Clío, Beograd, 2002, str. 320.

*Османско решење за проблем хадиса о
"непреносивој божијој куги"*

Протекло је неколико векова од покушаја средњевековних андалушких научника-муслимана да оборе хадисе за радо предавање куги-фатуму, док османски Турци, средином 19. века, нису решили древни наслеђени проблем. Тада је догматско упуство о куги (против верника) маргинализовано и то таквом "светом формулом", коју није могао ни да замисли деликатан ал-Аскалани у 15. веку, када је препоручио потрагу за спасењем у вери.

У 19. веку су се стекли многи објективни предуслови да се Османско царство ратосиље ефеката хадиса-напасти. Но, можда је најзначајније било то што су Османци, од свих муслимана, били најмање подложни ортодоксији, због низа географско-историјских, демографских, културолошких и других чинилаца, који су од тога Царства начинили својеврсни лонац за претапање народа и култура. Ово, пак, ствара разнорodne синкретизме, који су природна брана ригидној владавини једне догме, ма која она била. Само срце Царства, Анадолија, била је вишеструки обод преклопљених цивилизација. Ту се у (османским) недрима ислама владајућа арабљанска ортодоксија вековима прожимала са аутохтоним хришћанством и још са оним из Дар ул Харба или "неверничког света", али и са центрo-азијском, турко-монголском шаманистичком степском традицијом. Наиме, монголска доминација над Централном Азијом је почев од 12. века проузроковала масовне сеобе Туркмена управо у Анадолију, а они су чували сећање на древна шаманистичка веровања, и још на степски, својеврсно демократски, начин живота, супротан владајућој ортодоксији. Услед тога, у Царству су редовно ницали (туркменски) народњачко-јеретички покрети, чије су се присталице сукобљавале са властима на идеолошком плану, али и оружаном, у бунама. Током 16. века, турски народњачки покрети почели су да стичу право грађанства, можда најпре зато што су по природи ствари бунтовници задовољни за своју каузу многе поробљене зимије Балкана. Тако су ти покрети ојачали не само бројчано, већ и оружаном, јер су јаничари, углавном Балканци, жртве девширме, данка у крви, за свога свеца заштитника прогласили једног туркменског јеретичког мученика, мистика и магично моћну фигуру у очима следбеника, умногоме синкретизовану са Св. Ђорђем. Неспорна вишезначна спрега Туркмена и Балканаца показује, како је Османско царство, обод исламског света, било подручје разноврсних етничких, па тиме и културних прожимања и друштвених динамизама који су из њих извирали.

Међутим, поред балканско-степског уплива на османску мисао и начин живота и Западна Европа је, почев од 16. века, почела да врши утицај на Османско царство, зато што је стално напредовање тзв. "неверничког света рата" почело да заокупља Османце, који су

ово желели и сами да постигну. Западњачки утицаји пристизали су и укоренењивали се у Османском царству, најпре преко бројних пребега-потурчењака, који су, због свог образовања, често заузимали важне положаје. Услед овакве ситуације, напредовањем Запада, у Царству су се јављали напори ка европеизацији, уз жилав отпор назадњачких снага ортодоксије. Описани трендови створили су сталне тензије између османских либерала и конзервативаца, условно речено, са променљивим исходима. Тако су у 17. веку тријумфовали конзервативци, да би их у 18. веку надвладали про-европејци (31).

Почев од 16. века, османско друштво превирало је у разнородним турбуленцијама и акултурацијама, но, ипак, владајућа или институционална култура Царства заснивала се на *Кур'ан-у* и дога је била једини признати извор знања. Тако је исламска традиција толико оковала научну мисао да је било тешко унети у један задати заокружен систем вредности и знања било какву новину. Овом правилу подлегла је и медицина, те су нова открића из спољашњег света у процвату и експанзији, прихватана само ако су била неопходна, па и тада под условом да су потпуно усаглашена са догмом ислама (32). Изолационе мере заштите од куге – свакодневица Европе, које су биле опречне хадисима, нису испуњавале други критеријум прихватљивости и зато су их власти Царевине игнорисале, упркос страховитом учинку ендемије широм њених огромних простора.

У Османском царству су, почев од 17. века, већ боравили бројни западни Европљани, најпре трговци, али и други тзв. посредници у комуникацији Османаца и Европе (33). У 19. веку, Царство је већ увелико опадало и у њему су се европске велесиле бориле за превласт утицаја. Значајно присуство Европљана олакшале су ондашње нове лађе, параброди, које су могле брзо и безбедно да доведу Западњаке у разне делове Царевине, те су многи Европљани пожелели не само да тргују и сл, већ просто да упознају егзотична места, чиме је почео развој туризма. Но, Европа је била масовно фобична на кугу, за коју се поуздано знало да "пребива" на Истоку, односно да је ендемска и нејасно, али сигурно преносива. Уз то се знало да у Османском царству пошаст ничим није обуздана, због познатог оријенталног фатализма. Он је, у ствари, стабилизовао катастрофалну хигијенско-санитарну ситуацију у Царству, за коју је Европа током "Црне смрти" спознала да (некако) ствара и одржава кугу, те је осмислила свакојаке мере "чистоће" ради голог преживљавања пошасте. Сматрало се да је болест плод прљавштине, што је умногоме тачно, јер ту има пацова и бува. Посебно се веровало да је оболевање резултат удисања смрада, за којег је већина у Средњем веку, тачније све до средине 19. века, веровала да садржи кужни отров, тзв. "мијазму". Оваква санитарно-хигијенска транзиција услед куге изостала је у областима владавине ислама, где хигијена није унапређивана, јер се

болест званично сматрала божијом. Зато је страх Европљана од тзв. "левантске куге" услед "мијазми" постао препрека обећавајућем јуришу на Исток, и угрозио виталне развојне интересе Европе. Но, болест је и на други начин поставила једну значајну, објективну препреку интензивној комуникацији Европе са "Левантом", а то је био тегобан карантински режим из доба средњевековних европских куга. Тај застарели режим не само што је поскупљивао робу и застрашивао, па и малтретирао путнике, већ није био сасвим ефикасан, чак ни против куге (јер улога буве још није била позната), а поготову није штитио Европу од уноса смртоносних зараза из нових колонија, које противкужна карантинска процедура није могла да заустави. Тако се европски естаблишмент пре средине 19. века ујединио у напору да укине карантине ради развоја, што му је пошло за руком (34) уз много труда, укључујући вешту и безочну манипулацију јавним мњењем.⁹ Тако је укидањем тегобних карантинских мера отпочело доба

⁹ Крајем прве половине 19. века, британске власти су затражиле од свих лекара Европљана, који су радили у Османском царству, тзв. "Леванту", да им одговоре на данас историјски упитник, из којег су желеле да напокон докуче петовековну тајну куге – да ли се преноси и како или се добија некако другачије. Молби се одазвало укупно 15 лекара. Свега један од њих је (тачно) изнео, како је куга преносива, а уједно везана за места ендемије, док су се други равно поделили на две струје – једни су аргументовали да се болест преноси материјално-контактно, најпре одећом, а други да је везана за места ендемије, тј. да се добија удисањем смрадног ваздуха – "мијазме". Суочене са оваквим ставовима, британске власти су се нашле у чуду око природе болести, но нису одустале од намере да обезбеде профит уз безбедност, што није било лако у фобичној Европи. Зато су ове, и затим друге европске власти, прикривале од јавности неподобне одговоре о заразности, а промовисале оне подобне, о непреносивости куге, чији је главни заступник био др Кло-бег (Clot-Bey), лични и лекар харема египатског паше, који је сузбијао епидемију у Каиру. Но, службеници Форин Офиса нису били толико збуњени како би им промакло да се сви лекари слажу око времена инкубације куге, јер су сви одговорили да се болест манифестује највише 8 дана од изложениости, тј. боравка близу оболелог или, пак, у месту ендемије. На основу тога, власти су (паметно) одлучиле да толико траје и пловидба из свих места ендемије према Европи, с тим да је на сваком пловилу било запослено и медицински едуковано лице, да будно мотри над путницима – и спречи искрцавање евентуално сумњивих, а камоли оболелих. Када су овако постигле колективну безбедност, европске власти су почеле да промовишу ставове Кло-бега (прво из упитника) како је куга незаразна, те да карантин више није потребан и да свако може безбедно да путује у места ендемије. Но, свеједно, јавно мњење Европе је и предобро знало историјат "ново-незаразне" пошасте, и људи су оклевали да путују на "Левант" без преке потребе. Тада су европске власти медијски распирале тињајући сукоб "мијазматичара и контагиониста", који се свео на кавгу између (подобног) Кло-бега и његовог колеге, контагионисте Италијана, др Грасија из Александрије. Он је Кло-бегу сметао, јер је изолацијом био успешнији у сузбијању епидемије, која је харала Египтом, крајем друге пандемије. Тако је др Кло-бег, који се узохолио, изманипулисан Европљанима, почео бахато да ниподаш-

масовног присуства Европљана на Леванту. Ипак, у Царевини су, почев од Наполеонових похода, најбројнији и најагилнији били Французи или "Франци", како су их називали Османци. Они су, уосталом, умногоме скршили османску моћ, а у 19. веку су вршили најзначајнији утицај на Османце. Француска држава помно је контролисала значајна збивања у Царевини, углавном преко својих бројних конзула, те је на њих пала и одговорност да заштите Европу од поморског уноса тзв. "левантске куге". Тако су конзули по службеној дужности пратили динамику болести и обавештавали о епидемијама у Царевини своје власти, како би ове поштриле карантински третман за лађе са кухних подручја. Због тога у (архивској) кореспонденцији француских конзула у Царевини, из друге половине 18. и прве половине 19. века, доминира тема "левантске куге", као приказ напора Западнака да заштите свој континент од уноса пошаста, али и као илустрација напора Османца да и они, напokon, стекну право на јавну, верски дозвољену заштиту. Тако се из кореспонденције види да су "Франци" прво учили своје пријатеље, виђене Османце, заштити од куге чистоћом и изолацијом, средствима и процедурама из пребогатог европског арсенала противкужних мера. Конзули износе да су већ крајем 18. века наилазили на пажњу појединаца, који су прихватили и примењивали (колико су смели) личну изолацију, тј. "неверничку" заштиту од заразе. Ово су у 19. веку редовно чинили османски великаши, посебно конвертити, већином Балканци, који су и прихватили ислам формално, да би се избавили тешких пореза и осталих видова верске дискриминације. Но, основни циљ и задатак конзула био је да приволе османске власти да институционално рас-

тава, па и да вређа колегу, између осталог, и да је "верник у средњовековна бајања" (јавном преписком, која је задобила изванредну медијску пажњу) све док није схватио да тиме губи углед. Зато се одлучио да докаже како је у праву и да обрука колегу контагионисту, тиме што ће се сам изложити куги, јавно уносећи себи под кожу гној из бубона! Ово спектакуларно заражавање је европски естаблишмент једва дочекао и створио од догађаја нечувену сензацију. Цела европска јавност пратила је подвиг Кло-бега, који је иначе преживео пуком срећом, јер се бацили из гноја бубона, у одређеној фази болести, повлаче у ткива оболелог. Након овога тријумфалног "доказа непреносивости" куге, који је убедио читаву јавност, европски естаблишмент је прогласио болест незаразном – као да никада није било "Црне смрти" – али ју је, наравно, и даље дискретно третирао као карантинску и тако је обезбедио исплативи јуриш на "Левант" излажући појединце. Ова збивања описује француска историографија, која износи маневре власти, којима су су широм Европе маргинализовани и игнорисани неподобни контагионисти, чији су одговори и ставови нестајали из свих извештаја, а не само из оног британског. Бурне догађаје (економско-политичку подлогу и др.) око сензационалног "открића незаразне куге" износе низ дела, а најјасније у: Hirst, L. F. *The Conquest of Plagues*, Oxford at the Clarendon Press, 1953. Chapter III, "Miasma VS Contagion". *The Egyptian Plague of 1834-1835*, pp. 65-73.

куже, очисте и окаде своје луке, које су угрожавале Европу. Те власти су оклевале да ово учине због "оријенталног фатализма", како пишу Западњаци, а, у ствари, због обавезе предавања болести-рахмету из хадиса.

Међутим, османско друштво је и тога, турбулентног 19. века осцилирало између про-европејства и ортодоксије, а утицајни појединци и групе, промотери ових опречних погледа на свет били су, сагласно француској историографији, сврстани према свом "османском" (најчешће балканском) или арабљанском пореклу. У таквим условима, средином 19. века се догодио инцидент, који је ослободио муслимане животну опасне обавезе да се ритуално праве како верују у погубне хадисе о куги. Године 1834, владар самосталног Египта, паша Мехмед Алија, пореклом Албанац, успоставио је, уз подршку Француза, санитарне мере заштите луке Александрије. Александријска улема (верски стручњаци), састављена од ортодоксних Арабљана, била је згрожена оваквим светогрђем, те је сачинила протестну петицију, где је истакла како исламска вера и традиција забрањују "грешне мере" итд. Поводом овога питања, делегација улеме је посетила пашу и том приликом је дошло до скандала, који је заувек рашчинио убитачне хадисе за предају куги. Дискусија између паше и петиционара (о санитарним мерама и традицији) изродила се у такву кавгу, да је великаш чланове угледне делегације "*...назвао ...магарцим*", како писмено извештава своју владу добро обавештен француски конзул. У његовом писму стоји и то да је паша, током бурне расправе, ипак, (про форма) чувао и свој углед правоверника. Због тога се он потрудио да улеми растумачи, на основу свог (скромног) познавања хадиса, како је је пророк Мухамед, у ствари, био контагионистички настројен, што по њему дотле нико није био способан да исправно схвати.¹⁰ Тако је разјарени паша спонтано изнашао спасоносну "верску" формулу против куге, склепавши током расправе у пар реченица делове неколико хадиса, болести и концепата, којих се у бесу присетио. Свега толико било је довољно да флексибилни Османци рашчине дотле свемоћне хадисе, које је Царство ускоро заборавило и придружило се Европи у заједничкој борби против (још увек тајанствене), али сигурно заразне пошести (35).

¹⁰ Паша је у вези "божије" куге изнео улеми хадис – о лепри, који налаже да се "од губавца ваља бежати као од лава", за шта је рекао да доказује – кугу као заразу. Поред изнетог, паша је навео како је Пророк забранио верницима да себи шкоде итд, но није цитирао исправно ниједан хадис, већ је по кратком поступку дао скандализовано и улеми на знање да нема намеру да слуша њене савете, извређао је и – најурио, о чему француски конзул, на основу информације дошника, детаљно обавештава своје министарство.

Територија Србије, тзв. "друге" или "Турске Европе", била је вековима попрште куге, која је долазила из Османског царства сувоземно, Цариградским друмом и још са мора, преко лука Јадрана, где је много Срба живело у хришћанству. Србија је услед тога, и још као глобална окужена крајина две сукобљене цивилизације, постала простор кумулације "тројки", те је пострадала од куге вероватно највише од свих земаља, не само демографски, већ и развојно иреверзибилно. Погубан ефекат куге у Османском царству на Србе јасно су изнела домаћа досадашња истраживања (36). Но, ефекти хадиса у Србији, где су се преплеле две глобалне догме, уз богату традицију становника ове ковнице етница и култура, заслужују антрополошки оријентисану истраживачку пажњу, у чијем центру би могао бити (и) Београд почетком 19. века, који је због куге пар година био пушта граница нових светова, који су се, управо у њему, стварали.

Закључак

Крајем 19. века, у Индији је избила трећа по реду, текућа пандемија куге, уз епидемичне поморе, које је решавала тзв. међународна заједница. Европа тада није била угрожена, нити је пострадала, но развијен поморски транспорт расуо је жаришта Новим светом. Куга је већ била умногоме позната, барем што се тиче узрочности, јер је кокобацил *Yersinia* био откривен. У Индији, болест су сузбијале међународне мисије, а у оној француској се нашао и лекар са Института Пастер у Паризу, др П. Л. Симонд. Прегледајући једног од безброј оболелих од бубонске куге, лекар је уочио близу бубона "једну малу бубуљицу, величине чиоде, сличну уједу буве" – како се изразио. Када је увидео да је ова близина бубона и "бубуљице" закономерна, био је сигуран да први бубонски случајеви оболевају тако што их уједају буве са оближњих пацова, за које се знало да оболевају од исте болести. Крајње узбуђен, научник је у свом дневнику забележио, да се осећа као да је "оскрнавио ...миленијумску тајну..." (37). Др Симонду се ондашња научна јавност наругала, јер није била спремна да прихвати оволику блискост човека и пацова – жртава куге, но историјско откриће је убрзо прихваћено, па и умногоме догматизовано.¹¹

¹¹ Др П. Симонд је открио начин појаве првих случајева услед присуства "тројке" у саставу "индијски црни пацов-његова бува-бацил", но то је ендемска тројка, једна од многих које бацил може да оформи. Истраживачи који су ово изнели прошли су као др Симонд, када је открио улогу буве у људској куги – научна јавност, која је догматизовала "тројку" др Симонда, исмејавала их је све до половине 20. века. Види: Beaucornu, В. С. *Diversite des pucés vectrices en fonction des foyers pesteux*. Institut Pasteur Bulletin 1999, No 5 bis, tome 92, Tribute to P. L. Simmond, p. 422.

До данашњег дана, у вези куге је утврђено много тога, но све није речено, напротив. Лавина нових сазнања, коју ствара интердисциплинарни приступ, доноси низ одговора, али они по правилу отварају и низ нових питања. Тако идентитет инсеката, главних вектора у Европи, током прве, а и друге пандемије, још није утврђен, а ово доводи у питање и пуну узрочност "Црне смрти". Она је у леденој ниши беде и прљавштине могла да представља крај многих аерогених зараза, поред плућне куге. Болест одавно не представља глобалну претњу, али зато, онедавно, прераста у све снажнији антрополошки оријентисан истраживачки изазов, који прихвата све више дисциплина и који, чак, формира и нове, хибридне дисциплине, као што је географија зараза (38), епидемиолошка антропологија, ко-еволуције људи и куге и сл. Свест о цивилизацијском значају куге јача, посебно поводом нових ставова о (громадном) учинку Јустинијанове пандемије, која је изгледа пресудно оформила Стари свет, културолошки, верски и другачије (39). Тако древна дискусија о "*људима и куги*" тече и данас и генерише безброј модерних "траката" или разнородних синтетских приказа о болести – спојници природе и цивилизације.

Белешке

1. Fox, D. K., "Yersinia" (Feb 1997_2003). Универзитетско предавање, <http://www.pnas.org>.
2. Mc Caа, R. "The Big Killers – Mortality Crisis in Social Context", *Social Science History* 20:4, winter 2006.
3. Killgrove, Ch., "Yellow Fever Black Goddess (The Co-evolution of People and Plagues by Christopher Wills)", *ANTH* 5203, Wills review, Dec 01, 2000.
4. Mollaret, H. H., *Quinze siecles des yersinioses* (Symposium Yersinia Rome, 1994). Достављено љубазношћу аутора.
5. Knauff, B., "Divergence between Cultural Success and Reproductive Fitness in Preindustrial Cities", *Society for Cultural Anthropology* Vol. 2, No 1, Biological and Cultural Anthropology At Emory University, edited by Robert Paul, 1987, pp. 94-111.
6. Hallberg, J., "The Plague Years", *Minnesota Medicine*, Minnesota Medical Association, Vol. 81, Sept 1996.
7. Biraben, J. N., "Les hommes et la peste en France et dans les pays europeens et mediterranneens" (Mouton-Paris-La Haye, 1976). Tome 2, "Les hommes face a la peste", pp. 57-65.
8. Mollaret, H. H., "De la Peste et des Hommes", *Eurest France Ensemble*, 1993, pp. 137-145.
9. Bugl, P., *History of Epidemics and Plagues*, www.uhweb.hartford.edu. Умногome засновано на делу: W. Mc Neill, *Plagues and peoples*, где је изнет концепт ко-еволуције људи и куга.
10. Esposito, J., *Oksfordska istorija islama*, Clio, 2002, Beograd, str. 457-463.
11. World Health Organisation (WHO), *Manuel de la peste, epidemiologie, repartition, surveillance et lutte*, 1999, str. 141-177, <http://www.who./peste>.

12. Mc Govern, T., MD FAAD and Friedlander, A. "Medical Aspects of Chemical and Biological Warfare", Textbook of Military Medicine. Washington DC, 1997, www.plague-resources

13. Dickens, M., Nestorian Christianity in Central Asia, 2001, <http://www.ofuscom.com/Nestorian>.

14. Mc Neill, W. H., *Plagues and Peoples*, Basil Blackwell-Oxford, 1976, pp. 149-199.

15. Ru, Z. P., *Religija Turaka i Mongola*, IK Z. Stojanovića, Sremski Karlovci-Novi Sad, 2002, str. 262-300.

16. Mc Neill, W. H., *Plagues and Peoples*, Basil Blackwell-Oxford, 1976, str. 149-199.

17. Dr. Al Fangary, A.S., The Impact of Islam in Teaching on Preservation of Individual and Public Health, www.crescentlife.com, "*Relations Between Religion and Health*". Last update 2006.

Чланак се налази на низу сајтова, уз друге радове др Ал Фангарија са сродном тематиком и приступом, који успешно дочарава присно прожимање вере и науке у исламу.

18. Божовић Р., Симић В., *Појмовник ислама*, Народна књига, Београд, 2003, стр. 130.

Хадиси су традиција, која се односи на Мухамедове речи и дела. Растом заједнице, "умма" ар., и државе, хадис постаје важан световни и религијски инструмент за регулисање живота заједнице, која је изашла из племена и ушла у догму. Хадиси су подељени у неколико група по веродостојности, сагласно чврстости ланца усмене традиције, која води до пророка Мухамеда. Сви нису једнако обавезујући. Сунити и шиити не признају једнако све хадисе, који су сврстани у неколико збирки. Хадиси су настали зато што је развој уме, или умета, како се код нас каже, захтевао смернице, којих нема у Кур'ан-у.

19. Islamic Culture and the Medical Arts/Prophetic Medicine, US National Library of Medicine, <http://www.nlm.nih.gov/exhibition/islamic-medical>, dated on 15 April 1998.

20. Божовић Р., Симић В., *Појмовник ислама*, Народна књига, Београд, 2003, стр. 127.

Фатва или фетва је закључак о неком питању из области верског или световног живота, утемељен у верском праву или шеријату. Фатву доносе савремени верски ауторитети. Она није правно, већ пре морално обавезујућа за вернике.

21. Fatwa Bank, Umrah and the Spread of SARS. May 2003, www.islamonline.netIslam.

Ова фатва настала је као одговор верницима, који су 2003. године тражили мишљење свештених лица о томе да ли да путују у Саудијску Арабију ради хаџилука (умре) у светом месецу рођења Мухамеда (верски најпожељнијем тајмингу), који је пао у време избијања пандемије САРС-а или, пак, да одложе дужност, због опасности од нове заразне болести. У суштини, вернике интересује да ли је болест довољно опака да се због ње одустане од хаџилука у најпогоднијем тренутку, а да се тиме не доведе у питање храброст у свакој прилици – врлина муслимана. Верски ауторитети су одговорили дискусијом типа софистицираног усклађивања информација о болести (из медија и др.) са основним поступатима из пророчке медицине и хадиса. Зато цитирана фатва представља теолошко-епидемиолошко штиво, јединствено у своме жанру за иноверника. Закључно, након опширне дискусије, фатва упућује вернике – да се придржавају савета лекара.

22. Medicine Arabo-musulmane, Association Medicale AVICENNE de France, www.amaf-france.org-medicine.htm.

23. *Catalogue: Plague Tracts*. Islamic Medical Manuscripts at the National Medicine, 860 Rockville Pike, Bethesda 20894. Last updated on 25 August 2005, www.arabic/plague/tracts. Текст MS A 77.

У чланку се проблематика третира на примеру трактата османског мислиоца Ташкопризадеа, написаног 1560/968 год, који се сматра типичним, а уз то је, свакако, био веома популаран међу читаоцима.

24. *The Islamic World to 1600. "The Black death"*, The University of Calgary, copyright 1998, The Applied History Research Group, www.ucalgary.ca.

Овај колективан ауторски чланак сажето и једноставним речима преноси основно из капиталног дела о куги у свету ислама, које је почетком 70-тих написао амерички оријенталиста М. Долс. У чланку су изнети главни ставови ислама о куги, како их је схватио и синтетски приказао М. Долс. Само дело је специјализовано, те су га аутори цитираног чланка, стручњаци за примењену историју, обрадили тако да га појмовно приближе истраживачима – куге – сваке замисливе оријентације. Они су под редним бројевима изнели *три става о куги*, који утемељују концепт, сагласно М. Долс-у. Ради се, дакле, о три основне идеје, чији се делови комбинују у целом учењу о заразама, у много хадиса, који тиме сличе на каледоскопске слике. Ова ситуација може дезоријентисати не-исламисту, те је зато цитирани чланак користан, као темељ за праћење верске и др. релевантне литературе исламске провенијенције. М. Долс је онај аутор који је покушао да изнађе утемељење у Кур'ан-у за став како нема "ад ха" ар., - заразе изван воље Алаха.

25. "Haddith", from Wikipedia, the Free encyclopaedia, www.haddith.

Овде се налазе информације о разврставању хадиса по збиркама, квалитету ланаца преношења, тематици и сл.

26. *Catalogue: Plague Tracts*. Islamic Medical Manuscripts at the National Medicine, 860 Rockville Pike, Bethesda 20894. Last updated on 25 August 2005, www.arabic/plague/tracts. Текст MS A 77.

У чланку се укратко скицира структура трактата османског мислиоца Ташкопризадеа, написаног 1560/968. То је прави модел трактата о куги муслиманских мислиоца, који је својевремено свакако био прави хит међу читаоцима.

27. Reisner, H., Professor of Pathology, "Plague and Peoples". Универзитетска предавања из 2004 (reisner@med.edu).

Професор који предаје концепт "ко-еволуције људи и куга", изнео је мало познат крај Ибн Хатиба.

28. *Hizmet Books*, 24, Second Volume, 16th letter, www.hizmetbooks.

29. Sublet, J., "La peste prise aux rets de la jurisprudence", *Studia Islamica*, Vol. 33, 1971, pp. 141-144.

Трактат је врхунска синтеза свега што је човек 15-ог века могао да зна о узрочности епидемија, а нарочито о куги, најпре о догматски пожељном понашању муслимана у вези болести, јер ово је мучило "умет". Муслимани су били у екстремној неизвесности у вези тог нејасног пожељног понашања, због опречних хадиса, који су карантински изоловали насеља, док су истовремено болест прогласили божијом вољом, милошћу за муслимане, тј. материјално непреносивом.

Суочен са конфузијом ставова, који су последично регулисали понашање умета током помора, Ал-Аскалани је, поред трактата о природи болести разне провенијенције, проучио још и безброј хадиса и Кур'ан и изнашао читав низ контраверзи у догматском концепту болести. Он је све ово изнео јавности, уз властите дилеме. Што се тиче "епидемиолошких" хадиса, Ал-Аскалани их је анализирао тако, да је доказао непремостиве препреке за усклађивање догме и стварности. Мудрац је подлегао куги, убрзо након обзнањивања свога трактата.

30. Ramji, A., "The Black Death", *Khoja Shia Ashery Muslim Community of New Birmingham, update 2006*, www.khoja.shia.ashery.

Овај приказ "Црне смрти" представља драстичан пример рециклирања догме ислама о заразама, њеним уподобљавањем данашњим сазнањима, уз прећуткивање киксева. Чланак А. Рамџи се овде цитира најпре зато што и неупућенима показује суштину изнетог приступа муслиманских стручњака, која у већини чланака није толико очигледна. Занимљиво је и типично то што је – и – овде контагиониста Ибн Хатиб хваљен, као мислилац инспирисан догмом, док ју је он, у ствари, директно обарао. Чланак, иначе, обилује вредним подацима, којих нема у многим капиталним делима.

31. Inaldžik, H., *Osmansko Carstvo: klasično doba 1300-1600*, Utopia, Beograd, 2004, str. 257-268 i 292-314.

32. Inaldžik, H., *Osmansko Carstvo: klasično doba 1300-1600*, Utopia, Beograd, 2004, str. 269-277.

33. Luis, B., *Muslimansko otkriće Evrope*, Avangarda, Beograd, 2004, str. 126 -197.

34. Panzac, D., "L' Europe et la peste d Orient, XVII- XX siecle 'Quarantaines et paquebots", *Edisud aix en provence*, 1986, pp. 95 -113.

35. Panzac, D., "La peste dans l Empire Ottoman 1700-1850", *Edition Peeters 1986 Leuven Belgique*, pp. 312-318.

Паша Мехмед Алија спомиње се под насловом "Египат", у: *Enciklopedija leksikografskog zavoda, izdanje i naklada Leksikografskog zavoda FNRJ, Zagreb, MCMLVI, 1953.*

36. Katić, R., *O pojavama i suzbijanju zaraznih bolesti kod Srba od 1202. do 1813. godine*, Naučno delo, Beograd, 1963, str. 60-144.

37. Mollaret, H. H., "La decouverte par P.L. Simmond du role de la puce dans la transmission de la peste", *Rev.prat.*, Paris, 1991, pp. 1947-1951.

38. Amat Rose, J. M., *Mobilite et Sante, un constant dialogue sans celle renouvele*, URF de la Geographie, Universite de Paris, Sorbonne, 2000 (l' article complet), www.ac.rouen.fr/bis.

39. *American Academy in Rome*, Academy Events, 2001, International Conference on the Justinianic Plague – Postconference Report, www.aarome.org/plagueconf.htm.

Antoaneta Dimčevska, Belgrade

ANTHROPOLOGIC SKETCH OF PLAGUE RAGING IN THE ISLAMIC WORLD, FROM VII TO XIX CENTURY

Summary

This study presents in the introductory part the ecological characteristics of the contagious disease of plague, which produced irreversible demographic and civilization effects on the mankind by causing massive deaths during two outbreaks, i.e. during first two pandemics or worldwide visitations, early in the 6th and 14th centuries AD.

Further, it gives the eco-historical background of the plague that was raging over the Islamic world from the 7th to the 19th century, which was primarily caused by the spread of that world towards Central Asia. There were located huge areas of the primary ancient foci of the disease, which were physically activated first of all by islamization of that region followed by significant urbanization and migrations, and then, from the 11th

to 13th century – by the Mongolian turbulence. The Mongolian expansion, which turned the steppe of primary focus into a really mobile network, infected and made endemic primarily the Islamic world, which was conquered and devastated by Mongolians. However, it also caused the second plague pandemic, due to commercial contacts between Europeans and the East, thus bringing the contagious disease into Western Europe where within the first outbreaks of the so-called "Black Death", by the mid-14th century, at least one quarter to one third of population was killed. This disaster caused brutal and ambiguous transitions of Western Europe, which progress and development were encouraged by the increased economic power of survivors, followed with the increase of labour price and of course the freedom of mind of the Renaissance – created after unprecedented massive deaths, which thoroughly shook former omnipotence of the Christian dogma. Unlike it, the Islamic dogma survived the attack of the pestilence because during the first pandemic, which lasted from the 6th to 8th century, it had already declared the disease as God's will and mercy for Muslims, thus binding the hands of Muslims to carry out feasible material protection, and that was in the past only cleanliness of whatever kind and isolation from the sick. This work presents how European Muslims during "the Black Death", when the disease apparently proved itself to be transferable, they were forced to maintain the illusion of the rightful faith in traditional beliefs that the contagion was the work of God, although they realized it was material. In this way the work shows the price the Islamic dogma had paid to survive massive deaths caused by "the Black Death", and moreover, how different approaches to the disease by Christians and Muslims had influenced West Europeans to thoroughly change their hygienic habits for better whilst the Islamic world did not do that since they thought the pestilence was the will of God and therefore did not require any institutional adjustment. This produced an enormous difference in plague-related infectiveness between the Christian world and the Islamic world, which was steadily endemic what was the reason why Europe isolated itself in the 14th century onward with the proof anti-plague barrier passing through the middle of Serbian lands until the 19th century.

The work goes on to present how the Ottomans, less orthodox than Arabians, in the middle of the 19th century, solved the problem of religious belief in accepting the plague passively, mostly under the influence of West Europeans. This happened when one dying aristocrat of the Ottoman Empire established the measures of anti-plague protection in the port of Alexandria, in spite of embittered protests by the eminent believers. After this precedent was made, the disintegrating Ottoman Empire joined West Europeans in implementing the anti-plague measures.

The work also mentions suffering of Serbia from the plague because of the country's specific geopolitical position, which over the five centuries caused the population become exposed to the pestilence, and prevented them from being efficiently institutionally protected.

The price which the Islamic dogma had paid to survive under the attack of plague is measured by millions of human lives, the fact which generally is not being discussed nowadays by Muslim historiographers of the disease.

Key Words: Plague, Dogma, Mongolian Network, Hadises, Islamic Tractates about Plague